

اعجاز علی

لیکچرار شعبہ پنجابی

سرور شہید (نشان حیدر) گورنمنٹ ڈگری کالج گوجر خان، راولپنڈی

پنجابی وچ ترجمہ نگاری دے ارتقاء دا جائزہ

Abstract:

Translation is considered the best way to transfer literary treasures of one language into the other. There are many techniques and tendencies which help translators to execute quality translations. Punjabi language has an established tradition of translation comprising of unparalleled masterpieces crafted by expert translators. Poetic as well as some of famous fiction translations, tradition of translation and historical perspective of translation in Punjabi literature have been analyzed in this article.

ترجمہ اک اجیہا سچیت آہر اے جس راہیں اسیں کسے وی دوجی زبان وچ لکھی یا کہی گئی گل نوں اپنی بولی وچ جانن تے سمجھن دی کوشش کردے آں۔ ایہدے وسیلے ای بندہ اوبھڑ بولی دے اصل متن دے مفہوم تیکر اپڑن وچ کامیاب ہوسکدا اے۔ ایہہ اک اجیہا ڈھنگ اے جس راہیں ساڈی پہنچ دُنیا بھر دیاں ہور ناں زبانناں دیاں لکھتاں تیکر بھلے بھانت ہو ای جاندی اے۔ انج اسیں جگت بھر دیاں بولیاں بولن والیاں دی علمی، ادبی، تہذیبی، سماجی، ثقافتی اُتے تاریخی سوجھ توں نہ صرف جانو ہوندے آں سگوں اوہناں دی ویکھا ویکھی اسیں اپنی بولی، ادب تے زبان دے مستقبل نوں وی بہتر بنا سکدے آں۔ ایس سلسلے وچ ترجمہ اک وڈے پُل اُتے رابطے دا ذریعہ اے۔

ترجمے دے اکھر دے لفظی معنیاں ول ویکھیے تاں ایس توں مراد اے اک زبان توں کسے دوجی زبان وچ کہتا ہو یا اُتھا۔ یعنی اک زبان دی لغت نوں کسے دوجی زبان دے حرفاں وچ بیان کرنا، ڈھالنا، یا نقل کرنا۔ ترجمے دے اکھر بارے گل کردیاں ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق ہو ری لکھدے نیں:

”..... اصطلاحی حوالے نال ترجمے دا مطلب ایہہ وے کہ کسے فن

پارے نوں اک زبان توں دوجی زبان وچ ایس طرح منتقل کیتا
جاوے کہ ترجمہ کیتی گئی تحریر دی اصل روح، اودا اسلوب تے ہیئت
برقرار رہوے۔“ (1)

ترجمے نوں ہمیش تصنیف دے مقابلے وچ کمتر گنیا جاندا رہیا اے۔ شاید ایسے کارن باقی دُنیا
دی نسبت ساڈے پاسے ایس فن نوں اوہ مقام نہیں مل سکيا جیہدا ایہہ حقدار سی۔ حالاں کہ ترجمے دی
اہمیت کسے صورت وی تخلیق دے درجے توں گھٹ نہیں۔ ایس لئی اسیں طبع زاد ترجمیاں دے اصولاں
نوں مکھ رکھتے تاں ترجمے لئی recreation دا لفظ ورتدے آں۔ ایس پاروں اسیں دوجیاں قوماں تے
تہذیبیاں دی نہ صرف روایات تہذیب تک رسائی حاصل کر سکدے آں بلکہ اوہناں دی ذہنی کشمکش،
فکری اُنج اُتے معاشرتی قدراں توں وی ڈھیر جانوہو جاندا آں۔ ترجمے دیاں قسماں بارے گل
کریئے تاں سبھ توں پہلاں کسے وی لکھت نوں ترجمہ کرن دا طریقہ ایہہ وے پئی اوس لکھت دے
اصل متن نوں ساہویں رکھ کے اوس دا لفظی ترجمہ کردتا جاوے۔ انجیے ترجمے نوں ترجمہ نگاری دیاں
قسماں دی فہرست وچ سبھ توں کمتر گنیا جاندا اے۔ لفظی ترجمے توں بعد علمی ترجمہ، صحافتی ترجمہ، ادبی
ترجمہ، آزاد، معتدل یا تخلیقی (طبع زاد) ترجمہ دا شمار ترجمے دیاں ذیلی قسماں وچ ہوند ااے۔

پنجابی سلیکھ وچ ترجمے دی پرت کدوں پئی؟ پنجابی زبان تے ادب دا پہلا ترجمہ کار مترجم
کون اے؟ دُنیا بھر دیاں زباناں چوں پنجابی وچ ترجمہ کیتیاں گئیاں لکھتاں دے اجو کہ پنجابی ساہت
دے سجرے مہاڑاں اُتے کیہ پکھوئیں؟ ایہہ تے اُنج دے ہور کئی سوال پنجابی لٹریچر دے سچے
پڑھیاراں تے سوجھواناں لئی چوکی اہمیت رکھدے نیں۔ پنجابی وچ ترجمے دی بھرویں ریت بارے
جانکاری لئی سانوں پنجابی زبان تے ادب دے کھوج کار، لیکھک، سوجھواناں تے استادان دے وکھو وکھ
وچاراں نوں مکھ رکھنا پوے گا۔

پنجابی سلیکھ وچ ترجمے دی ریت دے مختصر ویروے لئی گجھ سرکڈھواں لیکھک کھوجی، دانشوراں
تے پڑچولیاں دے وچاراں دا اک سرسری ویروا پیش اے۔ بقول پروفیسر حمید اللہ ہاشمی:

”..... انگریزوں کی آمد کے ساتھ صنعتی انقلاب بھی آیا اور کتابت

طباعت میں بدل گئی۔ عیسائی مشنریوں نے اس زبان کو اپنا آلہ کار بنانا

شروع کیا۔ عہد نامہ قدیم اور جدید کے پنجابی تراجم ہوئے۔ عیسائی اور

ہندو مذہب کی بے شمار کتابیں پنجابی نثر میں منتقل ہوئیں۔ ان کے مقابلہ میں قرآن کریم کا متعدد اصحاب نے ترجمہ پنجابی میں کیا۔ جن میں سے عبداللہ چکڑالوی، میاں محمد چٹوالے اور میاں ہدایت اللہ کے ترجمے مشہور ہیں۔ ان کے علاوہ ”نجات المومنین“ کی مبسوط شرح پنجابی نثر میں میر سید مخدوم ساکن لنگر شریف نے لکھی۔ مولوی محمد کلیم اللہ ساکن مچھیانہ (ضلع گجرات) نے کلمہ شریف کے ورد سے متعلق رسالہ تحریر کیا۔ مولوی نور الدین خلف، مولوی کلیم اللہ نے دو رسالے ”عمدة الواعظین“ جلد اول و دوم لکھے۔ انہوں نے بسم اللہ شریف کے فضائل لکھے ہیں یہ رسائل 1311ھ، 1312ھ کے قریب لکھے گئے۔“ (2)

پنجابی زبان وچ ترجمے دے مڈھ بارے ڈاکٹر احمد حسین قریشی اپنی کتاب ”پنجابی ادبیات کی مختصر تاریخ“ وچ لکھدے نیں:

”چنانچہ عیسائی مشنریوں نے لدھیانہ، لاہور، نارووال، سیالکوٹ اور ترنتارن اس مقصد کے لیے مراکز مقرر کیے جہاں مذہبی کتابوں کے ترجمے گورکھی رسم الخط میں شائع ہوئے۔ مسٹر واکلی نے مشن پریس جاری کیا پھر پادری ایگل فورڈ نے ترنتارن میں ایک پریس جاری کیا اس پریس میں عیسائی لٹریچر کی بہت سی کتابوں کے ترجمے ٹھیک پنجابی میں شائع ہوئے۔“ (3)

پنجابی ساہت دے اُچ کوئی دانشوراں دے اپروکتی وچاراں توں جیہڑیاں گلاں صاف سدھ ہوندیاں نیں، اوہناں وچ مڈھلی گل ایہہ وے کہ پنجاب وچ انگریزاں دے آؤن نال نہ صرف صنعتی انقلاب، ترقی پسند تحریکاں تے چھاپا خانیاں نے اتھے اپنے پیر جمائے، سگوں ایہتوں دیاں زبانان دے سلیکھ وچ نثری تے شعری کھیت وچ دو جیاں زبانان توں کیتے گئے تراجم دے رواج دامنڈھ بجھا۔ انج ایہتوں دیاں علاقائی بولیاں دے لٹریچر وچ کئی نویاں صنفان تے ہیتیاں دی پرت پئی؛ جیویں ناول، کہانی، ڈرامے تے ہور سلیکھ بئراں دے نام لئے جاسکدے نیں۔ پنجابی وچ ہورناں زبانان توں ترجمہ کیتیاں گلتیاں لکھتاں ول اک سرسری جھات ماریئے تاں اوس دے دووڈے کارن نظر آندے

نیں۔ ایس سلسلے وچ پہلی صف وچ اوہ ترجمے شامل نیں جیہڑے ایس خطے دے وسنیکاں دیاں مذہبی لوڑاں نوں دھیان وچ رکھدیاں ہویاں کیتے گئے۔ ایس لحاظ نال اڈ و اڈ زباناں توں پنجابی وچ ترجمہ ہون والیاں مذہبی کتاباں دے پنجابی تراجم اپنی مثال آپ نیں۔ دوسری صف وچ اوہ ترجمے شامل نیں جیہڑے تدریسی ضرورتاں نوں مکھ رکھدیاں ہویاں ہورناں زباناں توں پنجابی زبان وچ کیتے گئے۔

پنجابی ادب وچ عربی تے فارسی وچوں پنجابی وچ ترجمانیاں گئیاں مذہبی رچناواں بارے بھروسے جانکاری ملدی اے، جس ول شاید ساڈے اپروکتی فاضل کھوجیاں دادھیان تک نہیں گیا، یا فر اوہناں دی کھوج پنجابی سہت دی مختصر تاریخ اُتے ادھارت اے شاید ایس پاروں اوہ پنجابی وچ ترجمہ نگاری دی بھروسے روایت بارے کھٹھ کے نہیں لکھ سکے۔ برصغیر وچ ترجمہ نگاری دے فن بارے گل کریئے تے ایہہ فن اتھے اونا ای پُرانا چا پدا اے جتنا کہ شاید ایہتوں داسماں۔ ہوسکدا اے وکھو وکھ عہداں وچ مختلف حملہ آور دھاڑویاں، مسافراں، راگیراں، غیر ملکی سیاحاں تے سفیراں وغیرہ دی آمد نال اتھے ترجمہ نگاری دے فن دا آغاز ہویا ہووے۔ اجوکی کھوج مطابق پنجاب تے پہلے حملہ آور آریہ قوم توں لے کے یونانیاں دے آون تک سنسکرت اُتے یونانی زبان دے کئی الفاظ پنجاب دیاں بولیاں وچ رل مل گئے سن۔ برصغیر پاک و ہند وچ ترجمے دی روایت بارے ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق ہوریاں لکھیا اے:

”برصغیر پاک و ہند وچ ترجمے دے حوالے نال گل کریئے تاں ایس

روایت نوں دو حصیاں وچ ونڈنا پوے گا۔ اک مسلمان صوفیاں دے اثر

پیٹھ تے دوجے واہرو حاکماں دے اثر پیٹھ ہون والے ترجمے۔“ (4)

ایس بارے اوہ مزید لکھدے نیں:

”بدیسوں آون والے صوفی اپنے نال دنیا بدن دا نظریہ لے کے آئے

سن۔ صوفی ہمیشہ لوکائی دے دلاں اُتے حکمرانی کردے نیں کیوں جے

اوہناں نوں عطا ای ایہہ سلطنت ہوئی اے۔ جد کہ واہرواں دا معاملہ

ایہدے اُلٹ اے۔ صوفی جدوں آئے تاں اوہناں لئی تبلیغی نکتہ نظر نال

ایہتوں دی زبان سکھنا ڈھیر ضروری سی کہ ایس امر بن تبلیغ ممکن نہیں

پنجابی زبان توں ہٹ کے استھوں دیاں ہورناں علاقائی زبانوں وچ ترجمہ نگاری دی بھروس روایت ول جھات ماری جاوے تاں ایس خطے وچ مغل شہنشاہواں دے مختلف عہداں وچ سنسکرت توں فارسی زبان وچ کروائے گئے کئی ترجمیاں دی تفصیل ملدی اے جیہناں توں مغلاں دا ہندوستانی ادب نال خاص لگاؤ ظاہر ہوندا اے۔ مغلیہ دور وچ سنسکرت وچوں شاعری، ریاضی، الجبرا اے فلسفے دیاں کئی کتاباں فارسی وچ ترجمہ کیتیاں گئیاں۔ پراچھے اپروکت درج راواں نوں مکھ رکھے تاں ایہہ گل سر پر منی پوے گی کہ پنجابی وچ آزاد نثری ترجمیاں دا مڈھ انگریز راج وچ ای پیا۔ حالاں کہ ایس توں پہلاں پنجابی سلیکھ وچ منظوم ترجمیاں دا پکا پیڑھا رواج موجود سی، جیہدے وچ خدا تعالیٰ دی وڈیائی، نبی کریم ﷺ ہوراں دی ذات اقدس لئی مدح، سلام تے سیرت رسول دے نمونیاں توں اڈان گنت حلیے شریف، معراج نامے، گلزار نامے، نور نامے، کربلا دے واقعے بارے لکھے جنگ نامے، مرثیے تے نعتاں اچھاں ہن جیہڑیاں عربی تے فارسی زبان توں پنجابی وچ ترجمہ کیتیاں گئیاں سن۔ ایہناں لکھتاں بارے لکھنا، اوہناں دے اصلے تائیں اپڑنا، نویں سریوں، علیحدہ توں اک نویں تے بھروس کھوج دی منگ کردا اے۔

پنجابی ادب دے مختلف دوراں ول اک سرسری جھات ماریے تاں فورٹ ولیم کالج دے قیام توں پہلاں ای ایس وچ باقاعدہ منظوم ترجمہ نگاری دی روایت ملدی اے۔ پنجابی ادب دے نثری تے شعری کھیت وچ مذہبی عنصر اُنج تے ایس دے پہلے دور یعنی صوفی شاعراں دے عہد 500ھ تا 1000ھ وچ ای برصغیر وچ عام سی، جیہدیاں واضح مثالاں لئی بابا فرید شکر گنج، شاہ حسین، گوردانک دیو جی، سلطان باہو تے ہور دوجے صوفیاں دے کلام چوں نمونے مثال وجھوں پیش کیتے جاسکدے نیں جیہناں نوں اوس ویلے دے سرکدھویں صوفی شاعراں اپنے اپنے خیالات دے اظہار دا وسیلہ بنایا۔ پر پنجابی ادب وچ ترجمہ نگاری دے سلسلے وچ گجھناں مذہبی رسالیاں اے کتابڑیاں دا ذکر وی ملدا اے۔ مڈھلے دور دے پنجابی سلیکھ وچ استھوں دی عام لوکاں لئی مذہبی تبلیغ، چانن تے ہدایت گٹ گٹ کے بھری ہوئی اے۔ ایس سلسلے وچ عہدی دا ”رسالہ مہندی 997ھ“، فقہی مسائل تے مذہبی شاعری دا بہترین نمونہ اے۔ ایس رسالے دا دوسرا ناں ”فرائض بابو“ اے۔ (6) ایہہ کتاب اک عرصہ مدرسیاں وچ پڑھائی جاندی رہی اے۔ رسالہ مہندی پنجابی دی قدیم مذہبی شاعری دی بہترین مثال اے۔ پنجابی زبان وچ ترجمے دی روایت بارے ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق ہوراں لکھیا اے:

”پنجابی وچ ترجمے دی روایت دے حوالے نال گل چھوہیے تاں پتہ چلدا اے کہ پہلا ترجمہ پہلے مغل بادشاہ اکبر اعظم دے دور دے شاعر مولانا عبداللہ عبدی نے 1586ء وچ ”نماز“ دے ناں نال منظوم کیتا۔ ایس طرح پنجابی زبان دے منظر عام تے آون والے ترجیاں وچ پہلا ترجمہ ایہو بن دا اے جیہڑا منظوم ترجمے دا روپ سروپ اے۔ انج ایس موڈھی ترجمے دے حوالے نال آکھاں گے کہ پنجابی وچ ترجمے دی روایت دامنڈھ منظوم ترجمے نال بجھا جیہڑا دینی رنگ دا اے۔“ (7)

ایہتھوں ایہہ صاف سدھ ہوندا اے پئی پنجابی زبان وچ باقاعدہ منظوم مذہبی (شعری) ترجیاں دی شروعات پنجابی ادب دے دوہے دور 1000ھ تا 1150ھ وچالے مغل شہنشاہ جلال الدین اکبر دے ویلے ہوئی۔ ایس عہد بارے پنجابی زبان وادب دے اُچ کوٹی کھوجکار لیکھک سوجھوان عبدالغفور قریشی اپنی مشہور لکھت ”پنجابی ادب دی کہانی“ وچ لکھدے نیں:

”پنجابی زبان تے ادب دا ایہہ دور بڑا قابل فخر تے نمایاں اے۔ ایس وچ صوفی مت تے صوفی شاعری دا زور گھٹیا تے مذہبی دور شروع ہويا۔ مسلمان عالم فاضل بزرگاں نے اسلام دی تبلیغ خاطر احکام دین، نماز، روزہ تے دینی اصولاں نوں شعراں راہیں بیان کیتا۔ چھوٹیاں چھوٹیاں مذہبی کتاباں لکھیاں گئیاں تاکہ لوک آسانی نال یاد کر سکن۔ پنجابی زبان تے ادب وچ دینی رنگ چوکھاتے گوڑھا چڑھیا۔ اکبر بادشاہ دے ویلے مولانا عبداللہ تے عبدالوہاب نے فقہ بارے نظماں لکھیاں۔ شاہ جہان تے اورنگ زیب دے زمانے پنجابی نوں تبلیغ خاطر خاص طور اُتے اپنایا گیا۔ قرآن مجید دیاں تفسیراں اوہناں دی شرح، حدیث شریف دیاں کتاباں دے ترجمے وی ہوئے۔ سیرت النبی ﷺ اتے بہت سارے رسالے تے ضخیم کتاباں لکھیاں گئیاں۔ پچیاں بارے ابتدائی تعلیم وچ پنجابی دیاں پکی روٹی، مٹی روٹی، مٹھی روٹی شامل کیتیاں گئیاں۔ مولوی عبداللہ برابر چالھی ورھے

مذہبی تبلیغی شعر لکھدے رہے۔ ایزد باری، رازق باری، واحد باری تے
صفت باری ایسے دور وچ لکھیاں گئیاں۔۔۔“ (8)

پنجابی ادب دے مڈھلے ادوار وچ ہور ناں زباناں توں پنجابی وچ کیتے گئے ترجمیاں وچ زیادہ
تر مذہبی کتاباں دے ترجمے چھپ کے سامنے آئے جیہناں وچ عربی تے فارسی زباناں توں پنجابی وچ
ترجمیاں دی لمی فہرست ملدی اے۔ ایس سلسلے وچ شروع شروع وچ قرآن پاک، بائبل، گیتا آتے
ہور دوجیاں مذہبی کتاباں دے ترجمے چھپ کے سامہویں آئے۔ ایس توں مگروں پنجابی وچ دوجیاں
زباناں توں منظوم شعری ترجمیاں دی بھرویوں روایت ملدی اے۔ ایس سلسلے وچ گل کردیاں ڈاکٹر انعام
الحق جاوید ہوراں لکھیا اے:

”پنجابی ادب دے مڈھلے دور وچ نگاہ ماریئے تے پتہ لگدا اے جے
خیال دے ترجمے توں علاوہ کلاسیکی شاعراں تے ادیبان، عربی، فارسی
توں براہ راست ترجمے وی کیتے جیویں حافظ برخوردار تے وارث شاہ
نے قصیدہ بردہ شریف نوں پنجابی نظم وچ ترجمایا، حفیظ تائب دی مرتب
کیتی ہوئی کتاب ”قصیدہ بردہ شریف تے سید وارث شاہ“ (2001ء)
وچ پندرہاں ترجمیاں دی دس پائی گئی اے جیہڑے کہ حافظ برخوردار،
سید وارث شاہ، محمد عزیز الدین شہیدی، مولوی محمد اسماعیل فاضل دیو
بندی، پیر نیک عالم، خواجہ غلام مرتضیٰ، حافظ خان محمد، مطیع اللہ، جان محمد،
محمد شاہ، احمد حسین قریشی قلعداری، ڈاکٹر مہر عبدالحق، حافظ محمد صادق
تے اسیر عابد دے کیتے ہوئے نیں۔ ایہدے علاوہ محراب خاور دی
کتاب ”نقشِ فرجام“ (1998ء) وچ وی قصیدۃ النعمان، قصیدہ غوثیہ
تے قصیدہ بردہ شریف دا منظوم ترجمہ پیش کیتا گیا اے۔“ (9)

ڈاکٹر انعام الحق جاوید ہوراں پنجابی وچ منظوم ترجمیاں دے رواج دی لڑی دا اک نمونہ موتی
میاں محمد بخش ہوراء دی جگت دھمی لکھت ”سیف الملوک“ وچ حافظ دی اک غزل دے پنجابی ترجمے
نوں ٹھہرایا اے؛ جیہڑا حکایت دے رنگ وچ رنگیا وکھالی دیندا اے۔ (10)

پنجابی وچ منظوم ترجمیاں دی روایت چوکی نہیں تے گھٹ ودھ تن سو سال پرانی ایں۔ پہلے

پہل پنجابی وچ جیہڑیاں زباناں وچوں ترجمے کیتے جاندے رہے نیں، اوہناں وچ عربی تے فارسی زباناں سرکڈھویاں دکھائی دیندیاں نیں، جدوں کہ سنسکرت، عبرانی تے انگریزی زباناں وچوں پنجابی وچ ترجمہ کیتیاں گئیاں لکھتاں انگریزی عہد دے ابتدائی دہائیاں دے اگڑ کچھڑ سرجیاں تے وڈ بھجیاں۔

پنجابی زبان وچ قرآن مجید دے ترجمے، احادیث نبوی ﷺ اُتے تفسیر بارے جیہڑیاں اولین رچناواں چھپ کے ساہویں آئیاں اوہناں وچ ”ترجمہ نماز (منظوم)، مولانا عبداللہ عبدی 1586ء،“ ”ترجمہ چہل حدیث، مولانا عبداللہ عبدی 1587ء“ تحفۃ الفقراء، معرفت الہی، خیر العاشقین، حصار الایمان ناں دیاں کتاباں شامل نیں۔ (11) جد کہ عبدالغفور قریشی ہوراں دی کاڈھ مطابق مولوی غلام محی الدین ہوراں دی لکھی رچنا ”مسائل حج“، مولوی خدا بخش دی کتاب ”ہدایت المسلمین“، مولوی نور محمد دی ”دروازہ بہشت“، حاجی نور محمد دی ”میت نامہ“، مولوی محمد نبی تے میاں محمد دی ”ہدایت المسلمین“، مولوی روشن دین دی ”سراج محمدی اُتے شیع محمدی“ پنجابی زبان وادب دے دھلے دور دیاں رچناواں ہن۔ اوہناں اپنی مشہور لکھت ”پنجابی زبان دی کہانی“ وچ اوس دور دیاں مشہور لکھتاں وچ چوہدری فضل حق دی لکھت ”سیرت الحبيب ﷺ“، مولوی عبدالکریم جھنگوی دی تخلیق ”نجات المومنین“، محمد دین فاضل شاہ پوری دی لکھت ”قصص الانبياء تے باغ اولیائے ہند“ اُتے خیر الدین دے ”قصہ ہاروت ماروت“ ناں دیاں کتاباں نوں خاص اُچھتا دتی اے۔ (12)

ایہہ نہیں کہ ایہناں توں وکھ اوس دور وچ پنجابی زبان وچ ہور ترجمے چھپ کے سامنے نہیں آئے، چھپتے رہوئے پئی اوہناں دی اک لمی فہرست اے، جس دی ڈھکویں مثال کسے ہور پاکستانی زبان وچ ملنی مشکل ای نہیں محال وی اے۔ ایس توں ذرا اگیرے ودھیے تاں امام بخش دالکھیا قصہ ”شاہ بہرام“، حافظ معز الدین دی لکھت ”سراج العاشقین“ تے میاں محمد بخش ہوراں دیاں رچناواں ”نیرنگ عشق“، ”تحفہ رسوليہ“ تے ”ہدایت المسلمین“ اپنے اپنے اسلوب، لفظی اُتے موضوع پاروں کمال لکھتاں نیں۔

اجو کے دور وچ پنجابی دے دینی ادب دے پڑ وچ ”پنجابی زبان وچ قرآن شریف دے ترجمے تے تفسیراں“ نذیر احمد غازی، ”پنجابی ادب وچ قرآن حکیم دے ترجمے تے تفسیراں“ راجا رسالو، ”پنجابی وچ تفسیراں“ ڈاکٹر سید اختر جعفری، ”قرآن پاک دے ترجمے تے تفسیراں“ ڈاکٹر یونس احقر۔ اُتے ”نویں پرانے ترجمے“ م ح رانا دیاں لکھتاں سرکڈھویاں نیں۔ (13) مستشرقین ترجمہ نگاراں

ولوں جیہڑیاں لکھتاں پنجابی ترجمے دے کھیتڑ وچ چوکی اہمیت دیاں حامل نیں اوہناں وچ کینن آنزک ٹیلر دی پنجابی وچ ترجمائی لکھت ”اسلام تے حضرت محمد ﷺ بارے“، جرمن سوچھوان بینڈرک وان لون دا مضمون ”حضرت محمد ﷺ“ شامل نیں۔ ایس توں وکھ ایس عہد دیاں معروف رچناواں وچ ڈاکٹر گراہم بیلی نے انجیل شریف دا جیہڑا پنجابی وچ ترجمہ کیتا اوہ گرکھی پٹی وچ چھپیا، قادر بخش تے جلال دین دا ترجمہ ”انجیل مقدس نوں عہد نامہ“ تے ہور دو جیاں کتاباں جیہناں وچ پادری رحمت مسیح، پادری امام دین شہباز اتے جوشو افضل الدین دیاں ترجمائیاں لکھتاں شامل نیں۔ (14) قصیدہ بُردہ شریف دے جیہڑے تراجم پنجابی ساہت وچ میل پتھر دا درجہ رکھدے نیں اوہناں دا ویروا کجھ ایچ اے: (15)

1722ء	سید وارث شاہ	قصیدہ بُردہ شریف
1658ء	حافظ برخوردار راجھا	قصیدہ بُردہ
1815ء	یار محمد علی	قصیدہ بُردہ
1853ء	جان محمد	قصیدہ بُردہ
1883ء	محمد نیک عالم	قصیدہ بُردہ
1884ء	محمد عزیز الدین	قصیدہ بُردہ
1915ء	محمد شاہ دین	قصیدہ بُردہ
1964ء	پروفیسر احمد حسین قریشی قلعہ داری	قصیدہ بُردہ
1978ء	ڈاکٹر مہر عبدالحق	قصیدہ بُردہ

پاکستان بنن ویلے جیہڑا منظوم پنجابی ترجمہ سبھ توں ودھ مقبول ہو یا اوہ مسدس حالی دا اوہ مکمل ترجمہ سی جیہڑا سر شہاب نے بعض لوکاں دے کہن تے جیہناں وچ قاضی فضل حق پیش سن مسدس دی بجائے مثلث وچ کیتا۔ سر شہاب دی لکھت ”مسدس حالی دا منظوم ترجمہ“ اک مقبول پنجابی رچنا اے۔ اوہناں نے اُردو چوں مسدس حالی نوں پنجابی دی ٹھیٹھ لفظی وچ پرتایا۔ ڈاکٹر انعام الحق جاوید ہوراں دے مطابق پاکستان بنن مگروں سر شہاب دا پنجابی وچ کیتا مسدس حالی دا ترجمہ پہلا پنجابی ترجمہ اے۔ حالانکہ ایہہ پاکستان بنن توں دو ورھے پہلاں دا چھپیا ہو یا ملدا اے۔ ڈاکٹر ناصر رانا ہوراں دے نیڑے سن سنٹالی دی ونڈ توں بعد پنجابی دا پہلا ترجمہ احمد حسین قریشی قلعہ داری دا شکوہ جواب شکوہ دا پنجابی ترجمہ اے، جیہڑا 1963ء وچ چھپیا۔ ایس حوالیوں ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق ہوراں دی

نویں کا ڈھ تسلی بخش اے۔ اوہ ڈاکٹر ناصر رانا ہوراں دے دسے پہلے پنجابی ترجمے دی کھوج نوں درست نہیں مندے، ایس بارے اوہناں لکھیا اے:

”پاکستانی دور دا پہلا ترجمہ 1949ء وچ چھپیا۔ گوجرانوالے توں چھاپے چڑھن والی ایس کتاب داناں ”محمود نامہ“ اے۔ ایس منظوم پنجابی ترجمے دے مترجم مولوی غلام علی کئی والے نیں۔ 72 صفحاں دی ایہہ کتاب تصوف تے اسلامی مسائل اُتے مبنی فارسی کلام دا ترجمہ اے۔“ (16)

پاکستان بنن مگروں جیہڑے نویں ترجمہ نگار ساڈے سامنے آؤندے نیں، اوہناں دی پہلی کھپ وچ پیر فضل گجراتی، دائم اقبال، دائم، صوفی تبسم، پروفیسر شریف کنجاہی، احمد حسین قریشی قلعہ داری، منشی لطیف، خلیل آتش، اختر شیخ، دلشاد کلانچوی، اسیر عابد، ڈاکٹر ایاز احمد ایاز سہروردی، خادم ملک ملتانی دے ناں سرکدھویں نیں۔ ابتدائی پاکستانی دور وچ جیہڑے تراجم کتابی صورت وچ چھپ کے سامنے آئے اوہناں وچ مرزا اسد اللہ خاں غالب تے علامہ اقبال ہوراں دیاں لکھتاں دے اُردو تے فارسی زبانان توں پنجابی وچ کیے گئے ترجمے شامل نیں۔ ایہناں دوہاں شاعراں توں وکھ عمر خیام، حافظ تے سعدی دیاں فارسی رچناواں وی پنجابی وچ ترجمہ ہونیاں۔ اوس دور دیاں ہور ناں زبانان توں پنجابی زبان وچ ترجمہ کیتیاں مشہور منظوم لکھتاں دی مختصر فہرست درج ذیل اے: (17)

نمبر شمار	مصنف / ترجمہ نگار / مرتب	لکھت	چھپن ورہا
1-	علامہ اقبال / شریف کنجاہی	خطبات اقبال	1977ء
2-	علامہ اقبال / شریف کنجاہی	جاوید نامہ	1977ء
3-	شریف کنجاہی	پنج سورہ	1980ء
4-	شریف کنجاہی	نبی پاکؐ دے خطبے	1988ء
5-	شریف کنجاہی	گلشن راز قدیم و جدید، قرآن پاک	1996ء
6-	سید مناظر احسن گیلانی / ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	النبی الخاتمؐ	1986ء
7-	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	رباعیات خیام	س۔ن
8-	صوفی غلام مصطفیٰ تبسم	نقش اقبال	س۔ن

- 9۔ جوشو افضل الدین انجیل مقدس منظوم ترجمہ (پنجابی) 1961-65ء
- 10۔ جوشو افضل الدین حضرت سلیمانؑ دے واک 1967ء
- 11۔ علامہ اقبالؒ اسیر عابد جبریل اڈاری س۔ن
- 12۔ مرزا اسد اللہ خاں غالبؒ اسیر عابد دیوان غالب (منظوم پنجابی ترجمہ) 1987ء
- 13۔ سلیم کاشر چھلکے جام خیام دا 1997ء
- 14۔ ممتاز حیدر ڈاہر میڈی دھرتی میڈے لوک 1981ء
- 15۔ افضل احسن رندھاوا کالا پینڈا 1988ء
- 16۔ صوفی غلام مصطفیٰ تبسم نظراں کردیاں گلاں 1988ء
- 17۔ محراب خاور نقشِ جام 1998ء
- 18۔ میر حسنؒ دلشاد کلانجوی دل بہار 1984ء
- 19۔ ڈاکٹر وزیر آغا فرحت نواز چوڑویاں نظماں 1980ء
- 20۔ علامہ اقبالؒ خلیل آتش اقبال دیاں لمیاں نظماں 1977ء
- 21۔ علامہ اقبالؒ عبدالجید ساجد دلاں دا چانن 1984ء
- 22۔ علامہ اقبالؒ اختر شیخ اقبال دا لشکارا 1984ء
- 23۔ اقبالؒ ڈاکٹر ایاز سہروردی روحِ ربان 1991ء
- 24۔ ڈاکٹر طاہر تونسوی علامہ اقبالؒ تے سرائیکی زبان و ادب 2003ء
- 25۔ ڈاکٹر انعام الحق جاوید پاکستانی زبانوں میں منتخب کلام اقبال 2002ء
- 26۔ علامہ اقبالؒ انور انیق اُلا ہماں موڑواں اُلا ہماں 2008ء
- 27۔ انور انیق قصیدہ مددہ شریف (منظوم پنجابی ترجمہ) 2015ء (18)

پاک بھارت تقسیم مگروں ساڈے پاسے پنجابی وچ جتھے منظوم ترجمیاں دی ریت نے زور پھڑیا۔ اوتھے ای ایس وچ آزاد انٹری تراجم دے کئی سنگریہ وی چھپ کے سامنے آئے جیہناں وچ ناول، کہانی، ڈراما، سفرنامے تے ہور دو جیاں ادبی صنفان نوں دُنیا بھر دیاں زبانان توں پنجابی وچ ترجمایا گیا۔ پنجابی وچ منظوم ترجمے دی روایت نثری تراجم توں ڈھیر پرانی اے۔ پنجابی وچ ترجمہ ہون

والی سبھ توں پہلی نثری لکھت ”مسیحی مسافری یا ترا“ اے جیہڑا کہ جان ہینن دے سفر نامے (جیہنوں ناول وی آکھیا جاندا اے) "Pilgrus Progers" دا ترجمہ اے۔ ایہہ ترجمہ پہلی وار 1844ء وچ چھاپے پڑھیا۔ (19) ایس توں بعد ایس سلسلے وچ پنجابی ادب دے نثری کھیت وچ میل پتھر دا درجہ رکھن والے ترجیاں دی اک تسلی بخش فہرست ملدی اے۔

پنجابی وچ فکشن دے زیادہ تر ترجمے انگریزی، اردو، سندھی، ہندی، گجراتی، پشتو تے عربی زبان توں کیے گئے نیں جیہناں دی اک سرسری سرناولی دا ویروا گجھ انج اے: (20)

صنف	مترجم	کتاب دا ناں	چھپواک	چھپن ورھا
ناول	افضل احسن رندھاوا	ٹٹ بھج	پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور	1986ء
//	افضل احسن رندھاوا	پہلوں دس دتی گئی	پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور	1992ء
موت دا روز نامہ				
//	جمیل احمد پال	بڈھاتے سمندر	پنجابی مرکز، لاہور	س۔ن
//	حمید رازی	جدوں صدر قتل ہويا	پنجابی مرکز، لاہور	2009ء
کہانی	نسیم کھرل	مکسد گرل	وچار پبلشرز	س۔ن
//	زاہد حسن	ریلوے پھاٹک تے	سانجھ پبلی کیشنز، لاہور	2008ء
ہور کہانیاں				
//	عاشق راحیل	پشتو کہانیاں	پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور	1996ء
//	جمیل احمد پال	گلوب کہانی	پنجابی مرکز، لاہور	2009ء
//	جوشوا فضل الدین	ادبی افسانے	پنجابی دربار پبلشنگ ہاؤس	س۔ن
//	محمد جاوید یوٹا	اوکھا کم	سچیت کتاب گھر، لاہور	2008ء
//	حمید رازی	انھیرے توں دُور	پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور	2005ء
//	فاخرہ اعجاز	چیخوف	پنجابی ادبی مرکز، وزیر آباد	1987ء
دیاں کہانیاں				
//	کرامت علی مغل	لاگوس توں اجنبی	پنجابی مرکز، لاہور	2005ء
//	مقصود ثاقب	پتکھ مکٹ	سچیت کتاب گھر، لاہور	2002ء

2006ء	سانجھ، ٹیمپل روڈ لاہور	رنگ رس	وسیم گردیزی	//
2006ء	پنجابی مرکز، لاہور	بے زمینے	وقار احمد پال	//
2007ء	پنجابی مرکز، لاہور	جادو دا بُرش	رشم جمیل	//
1989ء	اکادمی ادبیات، اسلام آباد	جادو دا پرندہ	فردوس حیدر	//
2008ء	پنجابی مرکز، لاہور	چاندی دے کپ	فیصل مقصود	//
1989ء	اکادمی ادبیات، اسلام آباد	جادو دا چاقو	قیصرہ علوی	//
تیا ایڈیشن	سچیت کتاب گھر، لاہور	جنگل دا راکھا	نجم حسین سید	ڈرامہ
2007ء				

// شفقت تنویر مرزا یوہا کوئی نہ پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور 1980ء

// شفقت تنویر مرزا لہو سہاگ ن-م س-ن

// صوفی غلام مصطفیٰ تبسم دونائک ن-م 1962ء

ایس توں اڈ گُر مکھی توں شاہ مکھی لپئی وچ اُلٹھیاں جاوَن والیاں کتاباں دی کثیر تعداد اپروکتی فہرست وچ درج کتاباں توں کتے ودھ اے، جدوں کہ گُر مکھی لپئی توں اُلٹھا کیتیاں کتاباں اتے پنجابی دے اڈ و اڈ لہجیاں، رسالیاں تے اخباراں وچ چھپے تراجم ایس لکھت دا حصہ نہیں نیں۔ اتھتھے اک ہور گل بڑی اہمیت دی حامل اے کہ اجو کے پنجابی ادب وچ نہ صرف دُنیا بھر دیاں زباناں وچوں اڈ و اڈ صنفوں وچ کتاباں ترجمائیاں جارہیاں نیں سگوں پنجابی ادب وچوں وی آئے دن کئی لکھتاں جگت بھر دیاں ہور ناں بولیاں جیہناں وچ اُردو، روسی، جرمن، انگریزی تے ہور دوجیاں زباناں وچ ترجمائیاں جارہیاں نیں۔ ایس سلسلے وچ پنجابی دی صوفی شاعری توں دکھ اجو کے پنجابی ادب دے سرکڈھویں لکھاریاں دیاں لکھتاں وی شامل نیں جو پنجابی ادب دے چائن بھرے بھوکھ ول اک اُگھا اشارہ ہن۔

مکدی گل ایہہ کہ اجو کے دور وچ جتھے کمپیوٹر دی مدد نال اک زبان توں دوجی زبان وچ دھڑا دھڑ تراجم کیئے جارہے نیں اتھتھے ای پنجابی وچ وی ایس کچھوں چوکھا کم ہور ہیا اے۔ ایس سلسلے وچ دوہاں پنجاباں دے سوجھوان اک دوجے دا ہتھ وٹان وچ لگے ہوئے نیں۔ ایس وچ چڑھدے پنجاب دے تعلیمی اداریاں دا ہتھ زیادہ اے پئی اوہ آئے دن بولی اتے ادب وچلے ودھ رہے لفظی دے

دکھریوں نوں دُکا لون لئی کسے نہ کسے ویب سائٹ تے کم کر رہے نیں۔ ایس پاروں پٹیالہ یونیورسٹی دیاں کوششاں سلاہن جوگ نیں۔ اجیہاں ویب سائٹس دی مدد نال ایس ہورناں زبانناں توں پنجابی زبان وچ ترجمے کر سکدے آں۔ ایس حوالیوں مختلف ادارے پنجابی دیاں دوہاں لپیاں (گرکھی تے شاہ مکھی) نوں اک دوجی وچ پرتاون دے آہر رنجر رہے ہن۔ آس اے پئی پنجابی سوجھوان لکھاریاں دے ایہہ اُہم ای آون والے ویلے وچ اجوکے پنجابی ساہت دے نویں مہاڑاں دیاں جڑھاں بھالن آتے اوہنوں نویاں لیہاں اُتے ٹورن دے جتن گھڑسکن گے۔

حوالے

- 1- ظہیر احمد شفیق، ڈاکٹر، پنجابی ادب وچ ترجمے دی روایت، (لاہور: فیکٹی آف اورینٹل لرنگ پنجاب یونیورسٹی، 2016ء)، 11-12۔
- 2- حمید اللہ ہاشمی، پروفیسر، مختصر تاریخ زبان و ادب پنجابی، (اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان پاکستان، 2012ء)، 272۔
- 3- احمد حسین قریشی، ڈاکٹر، پنجابی ادبیات کی مختصر تاریخ، (لاہور: عزیز بک ڈپو، 1964ء، ایڈیشن سوئم 2002ء)، 349۔
- 4- ظہیر احمد شفیق، ڈاکٹر، پنجابی ادب وچ ترجمے دی روایت، 48۔
- 5- اوہی، 48۔
- 6- حمید اللہ ہاشمی، مختصر تاریخ زبان و ادب پنجابی، 134-135۔
- 7- ظہیر احمد شفیق، ڈاکٹر، پنجابی ادب وچ ترجمے دی روایت، 56۔
- 8- عبدالغفور قریشی، پنجابی ادب دی کہانی، (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، چھپت دوجی: نومبر 1989ء)، 139۔
- 9- انعام الحق جاوید، ڈاکٹر، پنجابی ادب دا ارتقاء، (لاہور: عزیز بک ڈپو، 2004ء)، 679۔
- 10- انعام الحق جاوید، ڈاکٹر، پنجابی ادب دا ارتقاء، 679۔
- 11- بشیر حسین ناظم، تراجم، بشمولہ پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ از ڈاکٹر انعام

- الحق جاوید، (اسلا آباد: مقتدرہ قومی زبان پاکستان، طبع سوم 2006ء)، 421۔
- 12۔ عبدالغفور قریشی، پنجابی ادب دی کہانی، 139۔
- 13۔ شہلا نگار، انگریزی افسانوں کے سرائیکی اور پنجابی تراجم، (لاہور: مسعود کھدر پوش ٹرسٹ، 2016ء)، 18-20۔
- 14۔ شہلا نگار، انگریزی افسانوں کے سرائیکی اور پنجابی تراجم، 18۔
- 15۔ بشیر حسین ناظم، تراجم، بشمولہ پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ از ڈاکٹر انعام الحق جاوید، 425۔
- 16۔ ظہیر احمد شفیق، ڈاکٹر، پنجابی ادب وچ ترجمے دی روایت، 63۔
- 17۔ انعام الحق جاوید، ڈاکٹر، پنجابی ادب دا ارتقاء، 680-715۔
- 18۔ پاکستان بن مگروں چھپن والے پنجابی زبان وچ منظوم ترجمیاں دی ایہہ کوئی حتیٰ فہرست نہیں۔ ایہہ اوس روایت ول اک سرسری جھات پاون دا کارن اے، جس وچ 1977ء توں لے کے آج تک دے چھپے مشہور منظوم پنجابی تراجم نوں تھان دتی گئی اے۔
- 19۔ ظہیر احمد شفیق، ڈاکٹر، پنجابی ادب وچ ترجمے دی روایت، (بحوالہ: چھیما ہی ”کھوج“)
- لاہور، 15-16۔
- 20۔ شہلا نگار، انگریزی افسانوں کے سرائیکی اور پنجابی تراجم، 50۔

